

»RIKESENS PATRONA»

DERAS TILDKOMST OCH NATIONELLA BETYDELSE

Av professor JALMARI JAAKKOLA, Helsingfors

I.

I DET kristna Sveriges utveckling hade tillkomsten av nationalhelgonet — Erik den Helige — en stor symbolisk betydelse. Genom honom kom Nya Uppsala i en särställning, som i förändrad form påminde om den som det hedniska Gamla Uppsala tidigare innehaft i rikets religiösa liv.

Till detta medverkade karaktären av det nya nationalhelgonet.

Ehuru andra områden och biskopsstift i Sverige hade mycket äldre och mindre omstridda helgon, kunde inget av dessa på grund av utländsk härstamning, yrke eller huvudsakligen i det lokala missionsarbetet vunna förtjänster bli en ledargestalt för riket. Helt andra förutsättningar därtill hade däremot Erik den Helige. Som landets enda kungahelgon, som en regent, vilken hade stupat i striden för riket och mot en främmande tronkrävare och till och med ljutit martyrdöden just i Uppsala, var han som skapad till det svenska folkets förespråkare i den stora skaran av kristendomens helgon och intog på samma gång en självskriven plats som de inhemska helgonens oomstridda och ärorika ledare. Såsom det forna Sveriges konung i Gamla Uppsala var känd som härskare och överste offerpräst över hela landet börjar nationalhelgonet i Nya Uppsala och skyddshelgonet för rikets ärkebiskopssäte från ungefär år 1300 slå sig igenom även i helgonkulten vid andra domkyrkor.

En noggrann bild av utvecklingen av S:t Eriks kult vid de olika domkyrkorna kan knappast på grund av källmaterialets knapphet och ojämnheter numera kallas fram. Men då rikets provincialsynod år 1297 beslöt, att S:t Eriks dag skulle firas som fest, då allt arbete var förbjudet, så har detta påbud, som upprepas ännu till exempel i Åbobiskopen Hemmings statut av år 1352, säkerligen sedan början av århundradet trätt allmänt i kraft. Även under förra hälften

av 1300-talet, då först striderna mellan konung Birger och hans hertigligen bröder och sedermera den år 1319 tillkomna unionen mellan Sverige, Finland och Norge försvagat det nationella enhetsmedvetandet, fortsatte kyrkan och ärkebiskoparna — bland vilka i synnerhet Hemming visade speciell förståelse för betydelsen av den inhemska helgonkulten — troget sitt andliga och organiska uppbyggande av riket. Just i Uppsala, som då ännu omgavs av forntidens många levande minnen, i vars närhet konungavalet med dess ålderdomliga, traditionella ceremonier förrättades och där medelpunkten för Sveriges kyrkoförvaltning och kultliv befann sig, funnos förutsättningar även för den varma nationalkyrkliga atmosfär, där idén om rikets skyddspatroner, patroni regni, kunde slå rot.

Från vilken tidpunkt begreppet patroni regni — vilket såsom kultbegreppen i allmänhet grundar sig på förebilder från äldre kristna länder — börjar i Sverige få ett åskådligt innehåll, kan knappast med stöd av det källmaterial, som förvarats till eftervärlden, med säkerhet konstateras. Ett par utvecklingsstadier kan man emellertid rätt tydligt fastslå.

II.

Till de mest upplysande bevis i detta fall höra de uppgifter, vilka ingå i ett upprop, som Olaus Petri återger i sin bekanta krönikan. Uppropet, som andliga och lekmän boende norr om Tiveden och Kolmården sände till sina grannar söder om dessa skogstrakter — uppenbarligen vid årsskiftet 1370—1371 eller i början av det sistnämnda året — innehöll bl. a. följande passus angående rikets skyddshelgon:

»Wold och orätt, trældom och omilde, som I och wij och aller Suerikes almoge tolt haffuom aff tyskom mannom sedhan hertog Mekelborgh och hans son, herre Albrect, som war konunger skulle wara och woldh öffver oss fingo, kerom wij wårom Gudhi Jesu Christo och hans kera modher sancta Marie, sancte Pedher, sancte Pauale, sancte Laurintze, sancte Erice, sancte Sigride (:Sigfride), sancte Henrice och sancte Eskille, som rikesens patrona äro...»

Ehuru den citerade folkliga källan är till sitt innehåll ännu obestämmd, i synnerhet därigenom, att den enligt gammal kristen sed räknar till rikets skyddshelgon också Kristus, hans heliga moder, apostlarna Petrus och Paulus samt S:t Laurentius, förtjänar den i sitt uppräknande av de egentliga inhemska helgonen spe-

ciell uppmärksamhet. Då den efter S:t Lars nämner S:t Erik, vilka båda voro Uppsala domkyrkas skyddshelgon, så följer dess uppfattning om rikets patroner noggrant traditionerna vid denna centrala helgedom.

Också helgonens rangskala verkar alltigenom pålitlig.

Sålunda hörde S:t Sigfrid, som nämnes efter S:t Erik, till landets äldsta helgon. Som sådan var han säkerligen genom sitt officium fullt presentabel även vid rikets förnämsta domkyrka.

Ännu naturligare var ur S:t Eriks och Uppsala domkyrkas synpunkt placeringen av Finlands nationalhelgon S:t Henrik, vilken bland rikets patroner var den enda förbindelselänken mellan Sverige och den östra rikshälften. Även genom sina levnadsöden — sådana dessa framträda i legenderna — var han intimt förbunden med Uppsala domkyrka och dess huvudhelgon S:t Erik.

Mycket obestämdare betydelse hade i Uppsala Södermanlands apostel S:t Eskil. Men då han redan år 1344 hade en auktoritativ plats i Uppsala domkyrkas kultliv, så verkar hans ställning bland rikets inhemska patroner omkring år 1370 även enligt högkyrkliga fordringar väl motiverad.

Den ovan beskrivna rangskalan från Uppsala domkyrka får — mutatis mutandis — stöd även av det inbördes förhållande, som de uppräknade helgonen — enligt professor A. Maliniemis iakttagelser — hade i Åbo domkyrkas fromhetsliv.

Den ordning av rikets patroner, som förekommer i uppropet från omkring år 1370, återspeglar sålunda troget tidens högkyrkliga uppfattning i Sverige — säkerligen till och med Uppsala domkyrkas officiella helgonlitanian. Och den stora nationella nöden, som på sätt och vis hade »mobiliserat» dessa första »rikesens patrona» mot den främmande förtryckaren, pressade även i fortsättningen fram nya helgon till folkets och rikets försvar.

III.

Sitt värdefullaste tillskott fick den inhemska helgonvärlden nästan omedelbart efter upplänningarnas förtvivlade nödrop. År 1373 dog nämligen i den eviga staden Sveriges och Nordens största sierska, den heliga Birgitta, för att redan följande år i ett verkligt triumftåg — tvärs genom Europa — återbördas till sitt karga nordiska hemland och sin största skapelse: Vadstena kloster. Efter denna stora händelse löper utvecklingen av hennes kult organiskt och parallellt med utkristalliseringen av det följande skiktet av

»rikesens patrona». Och även resultatet på båda dessa linjer uppnås genom medvetet arbete av ärkebiskoparna i Uppsala.

En tydlig strävan mot detta mål kan man konstatera redan hos Birger Gregersson, vilken som kanik skrev den närmastes av rikets patroner — S:t Botvids — »historia», d. v. s. legend, och som ärkebiskop förhärligade den heliga Birgitta genom en av poetisk ingivelse buren liturgisk-litterär produktion. Slutstenen i utvecklingen på de båda linjerna lades ändå — märkvärdigt nog — av en alltför mycket glömd Finlands son, ärkebiskop Henricus Caroli. Ehuru naturligtvis gynnad av tidsförhållanden måste hans insats — på grund av hans ställning — redan i valet av formerna för befrämjandet av de stora parallella kultfrågorna ha varit av avgörande betydelse.

Genom sin bekantskap med den heliga Birgitta och dennas dotter Katarina, genom sin erfarenhet i kanonisk rätt och skötseln av kyrkliga angelägenheter både i kurian och i hemlandet hade han alla yttre och inre förutsättningar att förstå och befordra den heliga Birgittas sak. Skickliga förberedelser i hemlandet och hos den mäktiga drottningen av Norden ledde redan år 1391 till helgonets högtidliga kanonisation i Rom. Detta sällsynta och solenna skådespel återverkade i sin tur kraftigt på Birgittas helgondyrkan i Norden, främst naturligtvis i Vadstena, dit vallfärdandet till följd av påvens speciella ynnest fick i synnerhet år 1394 oanade proportioner. Som ett talande bevis för sierskans ständiga värdestegring även i hemlandet är slutligen ett beslut av den också i andra avseenden märkliga provincialsynoden i Arboga på våren 1396. Enligt detta, som fattades av egentliga Sveriges alla biskopar och som senare — med Åbobiskopens medgivande— tillämpades även i Finland, skulle Birgittadagen den 7 oktober firas i kyrkoprovinserna såsom allmän landsfest, festum terre. Därmed hade även den heliga Birgitta faktiskt uppnått sin rangplats bland »rikesens patrona».

IV.

Det sista stadiet av den ytterst snabbt utvecklade Birgittakulten aktualiserade så gott som omedelbart — antagligen redan i Arboga — frågan om hennes ställning bland rikets patroner. Detta sakförhållande i sin tur förorsakade en allmän revidering av hela den inhemska helgonvärlden, som går under namnet »patroni regni».

Fullt genomförd är revideringen av rikets patroner redan den

27 september 1396. Denna dag utfärdas nämligen tvenne indulgensbrev för Åbo domkyrka, det ena av ärkebiskopen, det andra av Finlands biskop Bero II Balk. I båda dessa beviljades 40 dagars syndaförlåtelse åt alla, som besökte Åbo domkyrka på S:t Henriks och S:t Eriks, S:t Eskils och S:t Botvids, S:t Sigfrids och Davids, S:ta Helenas och S:ta Birgittas, rikspatronernas i Sverige, festdag. Sedan 1370 har skaran av »rikesens patrona» sålunda ökats med fyra nya: S:t Botvid, S:t David, S:ta Helena och S:ta Birgitta, som nämnes som den sista bland dessa. Då den Heliga Birgitta fick sin officiella ställning bland rikets helgon fastslagen först i mars 1396 i Arboga, så måste den nya sammanställningen av rikets helgon ha kommit till mellan mars och september detta år. Och sammanbindningen och kategoriseringen av dem väcker speciell uppmärksamhet.

Sammanbindningen är nu konsekvent genomförd redan däri, att de i upplänningarnas upprop nämnda rikets patroner helt frigjorts från sina allmänkyrkliga gelikar. Alldeles nytt är även, att rikets patroner noggrant grupperats i allmänna helgonkategorier såsom martyrer, confessorer och »änkor» och därigenom även enligt denna helgonskala ombildats till en sluten och organisk liturgisk enhet. Det är först nu som rikets patroner förenats till en åskådlig verklighet, som representerar riket, det för ärkebiskopen även personligen nära sambandet Sverige—Finland och kyrkoprovinsens alla biskopsstift. Och åstadkommandet av en sådan kan förklaras endast av ett brännande praktiskt och liturgiskt behov i riket och speciellt i Uppsala: att få till stånd en självständig kyrklig och liturgisk fest för »rikesens patrona». Under ovan givna förhållanden ställer sig frågan: när har en sådan ny riksfest under tiden mars—september år 1396 för första gången gått av stapeln i Uppsala?

Svaret står att läsa i det liturgiska livets spegel för ärkebiskopsätet: i Uppsalakalendariet. Där träffar man i juli månad en rörlig festdag för rikets patroner: dies regni patronorum. Den firades den 10—16 juli, söndagen näst efter oktavan (»den åttonde dagen») av Marie besökelsedagen, visitatio Marie, vilken fest antagligen också tagits i bruk i Uppsala först av ärkebiskop Henricus Caroli. Inom loppet av 7 år kom den nya rörliga festdagen även att kretsa regelbundet omkring den fasta minnesdagen för alla hädangångna biskopar och ärkebiskopar av Uppsala — vilken firades årligen den 12 juli — och anslöt sig sålunda organiskt till ärkesätets traditioner. Samma tid firades den också vid andra

domkyrkor, åtminstone i Åbo, där dies regni patronorum att döma av ett nytt indulgensbrev, som biskop Magnus II Tavast utverkade under sin Romresa år 1412, snabbt blivit traditionell, och i Strängnäs. Enligt medeltida kalenderräkning skulle år 1946 — då med största sannolikhet 550 år förflutit sedan det första solenna firandet av rikets patroner — festen ha inträffat söndagen den 14 juli.

Uppkomsten av denna nya kyrkliga riksfest för omkring 550 år sedan hade en stor symbolisk bärvidd.

Inåt betydde den, att rikstanken åtminstone en gång om året blev inpräntad i varje domkyrka, ja — teoretiskt sett — till och med i varenda sockenkyrka och annan helgedom. Utåt mobiliserade den rikets heliga krafter inför avgrunden av hotande faror. Trycket i synnerhet mot ärkebiskopsdömet och Åbobiskopen hade sedan 1395 från mecklenburgarnas, vitalianernas och Knut Bossons sida blivit alltmera kvävande. Likaså gällde det att »rädda» riket undan den begynnande unionsstriden. Henricus Carolis liturgiska arbete från mars till juli 1396 visar, att han ville ha rikets nya symboler, »rikesens patrona», färdiga innan den unga konungen och blivande unionskonungen skulle — jämnt en vecka efter den nya festen — svära sin högtidliga konungaed i ärkebiskopens händer.

Denna högtidliga konungaed har enligt bevis, som förvarats till eftervärlden, av båda parter uppfattats med djupaste allvar.

För den unga konungen och hans stora fostermoder drottning Margareta, vilka av allt att döma visade ovanlig respekt för emottagaren av eden, ärkebiskopen Henricus Caroli under hela dennes livstid, betydde konungaeden en formell och helig slutakt i unionsväldets förtvivlade kamp om Sverige.

För ärkebiskopen Henricus Caroli blev konungaeden i sin tur säkerligen en pinsam och allvarlig samvetsfråga. Som kyrkoprovinsens och rikets främsta representant kom han av förhållandenas tvång att förestava konungaeden för en regent, vilken faktiskt höll på att spränga det nationella konungadömet. Såsom av senare bevis framgår, har ärkebiskopen i denna svåra situation med äkta finsk ståndaktighet och plikt känsla hävdats rikets och kyrkans gamla och orubbliga rätt.

Under dessa förhållanden blev även den solenna festen för »rikesens patrona» en tydlig personlig bekännelse just före unionstidens början och en helig förpliktelse för det nya, gryende seklet.